Petrik Béla

Borbándi Gyula a koalíciós időkben

Az egyetem elvégzését követően haladéktalanul behívták katonának Zilahra, a 102. gépkocsizó nehéztüzérséghez. Katonai szolgálata miatt, bár meghívót kapott Püskiéktől, nem vehetett részt az 1943-as Szárszói Találkozón. Két alkalommal tiszti kiképzésen vett részt, s itt érte őt a német megszállás híre is. 1944 áprilisában egységét a frontra vezényelték, az Uzsoki szorosnál hagyták el Magyarország területét. Frontszolgálatát felderítő tisztként teljesítette közvetlenül a tűzvonalban. Első tűzérségi bevetését követően – túlélve a szovjet csapatok tűzérségi tűzét – a magyar bronz vitézségi éremmel tüntették ki, majd később a hadiszolgálatért járó tűzkeresztet is megkapta.

Egy téli felkészülés budapesti útja alkalmával találkozhatott szüleivel is, utolsó estéjén apjával költötték el vacsorájukat, majd visszaindult a frontra. Édesapját ekkor látta utoljára, néhány nappal később az újpesti hajógyárban történt gázrobbanásnál életét vesztette. Temetésére ugyan elengedték, de a háborús viszonyok miatt csak késve ért haza. Október 15-én kellett volna visszaindulnia egységéhez, de a sikertelen kiugrási kísérlet miatt már nem engedték vonatra szállni. Később visszatérve egységéhez, a felvidéken a frontvonal változásával együtt haladtak, Besztercebányán, Liptószentmiklóson szolgált. 1945. március 15-én, már túl a történelmi Magyarország határain, egységét szovjet támadás érte, a lövegnél, ahol harcolt, találatot kapott, mindkét lába megsérült. Bár járni nem tudott, a műtéte sikeres volt. A hadikórházzal együtt menekült napról napra, legvégül a thüringiai greizi magyar hadikórházban állapodott meg, amelyet végül az amerikai szövetséges csapatok foglaltak el. Gyógyulását követően, attól tartva, hogy a kórházból elbocsájtva amerikai hadifogoly táborba kerül, három társával megszökött, hogy Magyarország felé vegyék az irányt. Regensburgon keresztül Passauig jutottak, ahol azonban egy amerikai ellenőrző ponton elfogták őket, és egy ipartelepen berendezett táborba szállították. A táborban Borbándi társaival, Horváth László budapesti jogász doktorral és

Petrik Béla (1965) irodalomtörténész. Jogászként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *Kitörési pontok. Eszmék, emberek* (Antológia Kiadó, 2014), *„Engem csak a vers véd" – Írások Nagy Gáspárról* (Antológia Kiadó, 2018).

Rauch Károly Vas megyei fiatalemberrel, nem tagadva meg önmagát, újságot indítottak, *Hazafelé* címmel. A naponta 8-10 lap terjedelemben megjelenő újságban minden magyar vonatkozású értesülést közzétettek, a német és angol nyelvű rádióhírekből, amerikai katonai újságokból tájékozódva. Feltehetően 1945-ben ez volt az első magyar újság külföldön, amely augusztus közepéig jelent meg. Innen Bécsen és Sopronon keresztül, az igazolás után, érkezett haza Budapestre, a Podmaniczky utcai lakásba, 1945. augusztus 24-én. Az épen maradt házban édesanyja nyitott ajtót, s ekkor még nem sejtette, hogy „majd három és fél év múlva a történelem ismét oda kényszerít, ahonnan most megérkeztem".[1]

Háború utáni életét jelentős hátránnyal és késéssel kezdte. Hároméves katonai szolgálata, a fronton töltött idő, a háborús sebesülés, a menekülés és fogság az egyetem utáni legtermékenyebb éveket rabolta el tőle. Sem hivatásában nem juthatott előbbre, sem tudományos, kutatói, sem közéleti szerepvállalásra nem volt lehetősége, magánélete, társas kapcsolatai sem alakulhattak ki. Falukutató munkásságát feldolgozó írásai közül csak néhány készült el bevonulásáig,[2] tudományos pályáját a háború, ha talán nem is törte félbe, de biztosan megakasztotta. Későbbi életművét ismerve, talán nem esünk túlzásba, ha kijelentjük, hogy szegényebbek lettünk egy társadalomkutatással foglalkozó szakmai monográfiával.

A késettség a háború befejezését követően is sújtotta, hiszen a fogságból csak a nyár végén, 1945. augusztus 24-én érkezett haza, alig másfél hónappal a budapesti törvényhatósági választások előtt. Ekkorra a magyarországi közéletben a pozíciókat felosztották, a pártok tisztségviselői elfoglalták helyeiket. Munkába is csak a szükséges igazolási eljárást követően – amelyen egyhangúan igazolták őt –, szeptember 12-én állhatott korábbi munkahelyén, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, a számvevőségi osztályon.

A háborúból hazatérve igyekezett korábbi életének színhelyeit felkeresni, korábbi kapcsolatait felélesztení, járt gimnáziumában, felkereste a Regnum Marianum Damjanich utcai épületét, a régi kápolnát, amelyet azonban egy bomba romba döntött. Politikai, közéleti tájékozódása, korábbi aktív szerepvállalására figyelemmel és hogy az ország, de még inkább Budapest, már a választási programok és a felkészülés lázában égett, a pártok felé fordult. Szemlélete és világlátása, értékrendje alapján úgy vélte – ahogy írta is visszaemlékezésében – „a nemzeti irányultságú, de ugyanakkor szociális érzékenységű irányzatok körében lenne a helyem".[3] Ilyen irányultságú párt akkor a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt volt, amelyből az előbbit széles körben ismerték és országos hatású volt. A baloldali, a kommunista és a szociáldemokrata pártok

1 Borbándi Gyula: *Két világban. Életem és pályám.* Budapest, 2003, Európa Könyvkiadó, 130 (Két világban).

2 Lásd Borbándi Gyula: *Az amerikai kivándorlás – Széchenyi szellemében.* Budapest, 1942, az Országos Széchenyi Szövetség Kiadása; Borbándi Gyula: *A magyar munkásság a változás küszöbén. Széchenyi szellemében.* Budapest, 1942, az Országos Széchenyi Szövetség Kiadása.

3 Borbándi Gyula: *Két világban,* 133.

nem jöhettek szóba nála, a szovjetnek alárendelt politizálás, a nemzeti elkötelezettség hiánya miatt, a polgári pártok pedig a náluknál jóval erősebb, a parasztság és a munkásság iránt érzett szociális érzékenysége okán. A baloldali pártoktól a nemzeti szuverenitás és a függetlenség kérdésében jobbra, a polgári pártoktól pedig a radikális társadalmi átalakítás, a szociális érzékenység és szolidaritás kérdésében balra állt. Miután a népi írók falukutató munkáin nőtt fel, a népi irodalom elkötelezettje volt, értelemszerűen a népi írók által is támogatott, de Budapesten szerény ismertséggel bíró Parasztpárt felé orientálódott. „Úgy véltem, ha már a politikába mártom magam, a helyem ott van, ahová Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Sinka István, Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán is állott."[4] E meggyőződését tovább erősítette az is, hogy 1945 őszén kezébe került Bibó István *A demokrácia válsága* című tanulmánya, amely nagy hatást gyakorolt gondolkodására, és az, hogy Bibó is a Parasztpártban politizált. Borbándi is vallotta Bibó nézetét: „Aki Magyarországból szovjet tagállamot akar csinálni, az hazaáruló, aki Magyarországon Habsburgot akar restaurálni, az is hazaáruló, aki pedig Magyarországot az elé a hamis alternatíva elé próbálja állítani, hogy csak e kettő között választhat, az kétszeresen hazaáruló, mert e kettő között ott van a harmadik, egyedül helyes út, a belsőleg egyensúlyozott, de radikális reformpolitikát folytató, demokratikus, független szabad Magyarország lehetősége."[5] Bár az ebben a szellemben politizáló Parasztpártba lépett be, továbbra is nagyra becsülte a Kisgazdapártot, elsősorban olyan vezetői miatt, mint Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla, Tildy Zoltán, ezért a koalíciós időkben mindvégig a két parasztpárt együttműködésén alapuló parasztegység lelkes híve volt.

A Parasztpárt VI. kerületi pártszervezetének aktív tagja lett, a Podmaniczy utcai, majd az Andrássy úti központban rendezett összejövetelek lelkes résztvevője. 1946 elején már ő foglalkozott a helyi szervezet kulturális és ifjúsági ügyeivel, s egyben a Parasztpárt ifjúsági szervezetének, a Népi Ifjúsági Szövetség titkára lett. Bár csak késve kapcsolódhatott be a Parasztpárt életébe, hamar érzékelte, hogy a párt lényegében két részre szakadt, az Erdei Ferenc és Darvas József által képviselt és a kommunista párttal való szoros együttműködést szorgalmazó, illetőleg a Kovács Imre által fémjelzett, egy realista, de önállóságra törekvő, autonóm politikai irányvonalat vivő szárnyra. Középen állt Veres Péter, aki igyekezett az álláspontokat egymással kibékíteni. Kovács Imrével tartott a párt fővárosi tagsága, a parasztpárti képviselők jelentős része és a párt értelmisége, Erdeiék fő bázisát a népi kollégisták alkották. Közéleti munkája során kapcsolatba került a Parasztpárt budapesti főtitkárával, Molnár Józseffel, akivel egész életre szóló barátságot kötött, és az emigrációban is sorsközösséget vállalt.

4 Uo.

5 Bibó István: A magyar demokrácia válsága. *BIVT.*, II. köt. Budapest, 1945, Magvető, 77.

Párton belüli orientációját tekintve, egyértelműen a Kovács Imre[6] féle irányzat feltétlen híve lett. Idézzük ide Molnár József későbbi összefoglalását, Kovács Imre világképéről, amely feltehetően teljes egészében megegyezhetett Borbándiéval is: „Az író és politikus Kovács Imre a 'harmadik út' egyik legjellegzetesebb magyar képviselője. Már kora ifjúságától kezdve radikális forradalmár, de nem marxista. Szinte egész életét a szegény parasztság ügyének szentelte, mégsem osztályharcos szempontok vezették. […] A társadalmi haladás gondolatát már politikai pályája kezdetétől szinte ösztönösen kapcsolta össze a nemzet felemelkedésének és függetlenségének ügyével. Forradalmisága a magyar radikalizmusnak volt szerves folytatása…"[7] Eszmerendszere egyértelműen a népiség eszméin, annak harmadik utasságán alapult, s ez az az eszmerendszer, amely életének amúgy karakteresen elkülönülő három szakaszát – a felkészülés éveit, a koalíciós időket és az emigrációt – összekötötte, és írói munkásságát alapvetően meghatározta. Felfogása szerint a politikai fejlődés nemcsak a nagybirtokrendszer felszámolását, a háború előtti társadalmi rend leváltását jelentette, hanem, ahogyan Kovács Imre fogalmazott, a háború végével nemzetváltást is: „Az a magyar nemzet, amelyik ezer éven keresztül a politika letéteményese, lelép a színpadról, és átadja helyét annak a másik nemzetnek, amelyik a nemzet alatt élt, és amelyik sokszor megpróbálta történelme folyamán leváltani a fölötte élőt, de mind ez ideig sikertelenül."[8] Ez az a gondolat, amely összekötötte a Bibó-féle társadalomfejlődés képét Németh László nemzetközpontú eszmerendszerével. Pontosan érzékelte Borbándi és a Parasztpárt Kovács Imre szárnya azt a kényes egyensúlytalansági helyzetet, amely a látszólagos függetlenség és a szovjet csapatok támogatásával egyre agresszívebb – Erdeiék által is támogatott – kommunista politizálás között feszült. „Ezzel eljutottunk a legkényesebb kérdéshez: globális vagy totális demokrácia? Figyelembe vehető-e minden vélemény, tekintet nélkül arra, hogy megegyezik-e a fennálló renddel, a hatalom véleményével, vagy sem, vagy pedig csak az a vélemény vehető figyelembe, amelyik elismeri az új rend legharcosabb, legradikálisabb tételeit és követeléseit. Klasszikus értelmezésben a demokrácia az előbbit jelenti, ez a globális demokrácia: a nálunk újabban jelentkező felfogás a demokrácia körét leszűkíti a „demokratikus elemekre, a közvéleményből és a politikából az antidemokratikus szektort ki akarja kapcsolni, a demokrácia értelmezését totalitárius jelleggel adott helyzethez, illetve fejlődéshez köti".[9]

A Nemzeti Parasztpárt Intézőbizottságának vitáiból pontos képet alkothatunk arról, hogy a párton belül milyen éles szakadék húzódott a titokban a Kommu-

6 1945 elején főtitkárrá választottak, majd 1946 márciusától annak alelnöke, 1945. április 2-án Budapest képviseletében lett az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd a novemberi választáson újból mandátumhoz jutott, beválasztották a Budapesti Nemzeti Bizottságba, az Országos Nemzeti Bizottság társelnöke lett.

7 Molnár József: A „harmadik út" politikusa. *Új Látóhatár*, 1963/2, 143.

8 Kovács Imre: A demokráciaútja Magyarországon. *Válasz*, 1946/2, 99.

9 Kovács Imre: A demokráciaútja Magyarországon. *Válasz*, 1946/2, 105.

nista párt érdekeit kiszolgáló Erdei és Darvas és a szuverén nemzeti parasztpolitikát, egyáltalán egy demokratikus berendezkedést és a nemzeti önállóság megerősödést szorgalmazó parasztpárti politikusok, így Kovács Imre és Farkas Ferenc, de ezekben a kérdésekben is aktív Illyés Gyula és természetesen a velük közösséget vállaló Borbándi Gyula között. Az ide példaként idézett vita az 1945-ös őszi nemzetgyűlési választások előtt zajlott le, amikor a parasztpárti vezetők a kormányalakítás kérdéseiről kívánták a közös álláspontot kialakítani. A belügyi tárca vezetőjét ekkor még a Parasztpárt adta Erdei személyében, s az október 22–23-ai megbeszélésen már egyértelművé vált, hogy azt a Parasztpárttól el kívánja venni a kommunista párt. Erdei a vitában a belügyi tárca feladására biztatta a parasztpárti vezetőket: „minimális igényünkön túl ne követeljünk hatalmi pozíciót…”[10] Kovács Imre ezzel a 'merjünk kicsik lenni' nézettel szemben azonban homlokegyenesen ellenkező álláspontot képviselt, mondván, ahhoz, hogy „mi tömegpárt legyünk, kell hatalmi pozíció. Eddig is az akadályozta meg a pártépítést, hogy nem volt kellő hatalmunk. […] Mi ha megtartjuk a belügyet, akkor tudunk továbbra is a mérleg nyelve lenni.”[11] Farkas Ferenc és Kovács Imre szinte egymásra licitáltak: „Farkas Ferenc: Ha elveszítjük (a belügyi tárcát – P. B.) közigazgatásilag, szét lehet bennünket rúgni. Kovács Imre: El fognak taposni bennünket.”[12] Illyés Gyula e vitában egyértelműen a Kovács–Farkas-irányzat mellé állt, mert ő is azt gondolta, hogy aki a belügy terén eredményt tud felmutatni, az a pártnak jelentős hasznot fog hozni, márpedig Kovács Imrét erre alkalmas személynek tartotta: „Kovács Imre modorával és stílusával épp azon a helyen jól működne”[13] – mondta. Kovács Imre a vitában világosan kifejtette, hogy a belügy a demokratikus berendezkedés kialakulásában döntő fontosságú, egyfelől a rendőrség felügyelete, másfelől a közigazgatási rendszer kialakítása és meghatározása miatt: „Itt minden a rendőrségen fordul meg, s az nem felel meg a demokráciának, ez a kommunista párt rendőrsége. […] Az utasításokból kiderül, hogy itt pártrendőrség alakul, s ezt nem szabad megengedni.”[14] Illyés a vitát egy zseniálisan sarkított kérdéssel zárta le, oly módon fogalmazva meg azt, hogy az arra adható válasz ne lehessen kétséges, s e kérdésével lényegében a vita további folyását is értelmetlenné tette: „Két szempont van. Erdei szerint nem előnyös a belügy a pártnak. Kovács Imre szerint a nemzet szempontjából hasznos lenne. Kérdés, ki melyiket helyesli.”[15] Erdei és Darvas ugyan tettek még egy kísérletet álláspontjuk megvédésére, de Illyésnek ezzel a nyilvánvaló és kristálytiszta logikájú felvetésével nem lehetett tovább vitázni.

10 *Pártközi értekezletek. Politikai egyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948.* Napvilág Kiadó, 2003, 126.

11 Uo.

12 Uo.

13 Uo. 127.

14 Uo.

15 Uo.

Borbándi munkahelyén, e viták hangulatában, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kezdetben a parasztpárti miniszter, Keresztury Dezső alatt dolgozhatott, s a minisztérium parasztpárti csoportjának tagja lett, amelynek élén Kovács Máté államtitkár állt. 1946-ban a kerületi parasztpárti szervezet titkári pozíciója megüresedett, amelyet Borbándi előrébb lépve a hierarchiában, elfoglalt, s ettől kezdve ő vezette a kerületi pártnapokat, intézte a tagság ügyeit, a pártközpontban a heti titkári értekezleteken vett részt, és a VI. kerületi Nemzeti Bizottságban képviselte a Parasztpártot. Titkárként kulturális, illetőleg vitaesteket is szervezett. A nyitó estre – amelynek témája az ország sorsa és jövője volt – Veres Pétert, a párt elnökét, a kommunista Lukács Györgyöt és a kisgazdapárti Vatai László filozófust hívta meg, ahol mindenki a maga jól ismert álláspontját képviselte. Meglepetést számára is egyedül Veres Péter keltett, aki „igen határozottan és félreérthetetlenül állt ki a Parasztpárt nemzeti és demokrata politikája mellett, elhatárolódva azoktól az érvektől, amelyekkel Lukács a szovjet mintájú kommunizmustól való idegenkedést igyekezett semlegesíteni és enyhíteni".[16]

1946 nyarán és őszén számos parasztpárti rendezvényen adott elő: júliusban „Szabó Dezső és a demokrácia" címmel, a hónap végén rendezett VI. kerületi pártvacsorán Vass Lászlóval, a *Szabad Szó* külpolitikai írójával, és Molnár József budapesti titkárral együtt vett részt, szeptemberben „A magyar demokrácia és a katolicizmus" címmel adott elő, korábban politikai beszámolót tartott a kerületi szervezetben, november végén az értelmiség és a parasztság viszonyáról, néhány nappal később pedig a Parasztpárt kultúrpolitikájáról szólt.[17] A címekből jól látható, hogy szellemi orientációja a háború előtti gondolkodásának értékei mentén, azokkal azonosan alakult, mind a Szabó Dezső radikális harmadik utas eszmeisége, mind a katolicizmus, mind az értelmiség és a parasztság egymásra találásának ideája meghatározó ekkor is napi gondolkodásában, s ezekben a kérdésekben a Kovács Imre féle irányzat elképzeléseit támogatta. A parasztság és értelmiség egymáshoz való viszonya ugyanis szintén választóvíznek számított a Parasztpárt 1945 utáni történetében, a két irányzat egymásnak feszülésében, Borbándi előadásának ez adta a jelentőségét. Míg az Erdei képviselte baloldali irányzat a Parasztpártot az új gazdák és az agrárproletárok pártjának, a marxista osztálytársadalom lenyomataként osztálypártnak képzelte el, amely politikai szerepvállalásban az értelmiségnek nincs helye, addig a Kovács Imre-szárny egy néppárti jellegben gondolkodott, amelyben az értelmiség éppúgy megtalálja természetes helyét és szerepét, mint a parasztság, amely a párt társadalmi alapja. Ez utóbbi álláspontot képviselte Kovács Imrén túl Illyés Gyula, Tamási Áron, Bibó István, Farkas Ferenc, Jócsik és természetesen

16 Borbándi Gyula: *Két világban,* 145.

17 Lásd *Szabad Szó* 1946. július 11., szeptember 13., szeptember 18., augusztus 30., november 20. és 24-ei lapszámokban, *Pártélet* rovatban megjelent híradások és beharangozók.

maga Borbándi is.[18] Az előadások sorából az is érzékelhető, hogy Borbándi kerületi titkárként „sokat foglalkoztatott" képviselője a Parasztpártnak, közéleti szerepvállalása igen szerteágazó, ugyanakkor jól kitapinthatóan karakteresen „kovácsimrés".

A Szabó Dezső előadását is ki kell emeljük, hiszen 1946 novemberében a Szabó Dezső-kérdés ismét napirendre került, s e kérdés vitájában tulajdonképpen a magyarság jövőjének minden kérdése benne foglaltatott, előadása tehát pusztán témaválasztása okán is demonstratív erejű és jelentőségű. Szabó Dezső vált ugyanis jelképévé annak a parasztegység létrehozásának, amely a baloldali pártok által létrehozott munkásegységet kívánta ellensúlyozni. A Parasztpárton belül értelemszerűen Kovács Imréék szorgalmazták ezt, míg Erdeiék élesen ellenezték. Ugyanakkor 1946 nyarán reális közelségbe került a parasztegység megteremtése, elsősorban a Kisgazdapárt és a Parasztpárt révén a *Parasztszövetség* munkájában, amely fórummá vált volna a parasztság érdekvédelme és képviselete körében, szemben a munkáspártok összefogásával. A kezdeményezést jóváhagyta Nagy Ferenc, a Kisgazdapárt vezetője, miniszterelnök és Veres Péter, a Parasztpárt elnöke. Az együttműködési szándék demonstrálására pedig éppen Szabó Dezső sírjának halottak napi közös koszorúzása szolgált,[19] Borbándi november végi Szabó Dezső előadását is ez az összefogás inspirálhatta.

Szabó Dezső volt ugyanis e parasztszövetség közös kiindulópontja, ezért is válhatott az együttműködés szimbólumává. A háború után ugyanis rendkívüli összetartó erővel és vonzással színre lépett a magyar politikai közéletben egy olyan, a paraszti rétegeket és az értelmiséget, továbbá a középosztály progresszív elemeit integráló szellemi és politikai mozgalom, amelytől távol álltak a marxista–leninista elképzelések, és egyúttal távol tartotta magát a nemzetközi liberális elvektől is. E társadalmi mozgalom a világháború befejeztével előálló hatalmi–politikai vákuumot pillanatok alatt kitöltötte, a Kisgazdapárt 1945-ös földindulásszerű választási sikerei és a Parasztpárt politikai életben történő meggyökeresedése is ezt jelezték. Ez a fiatal generáció politikai ideáiban a kétezer éves görög–római filozófiát és gazdasági–jogi rendszert, továbbá a másfél ezer éves keresztény fejlődést ötvözte a modern alkotmányos berendezkedés, a parlamentarizmus igényével, világképe választ adott a kor kihívásaira, mindezt úgy, hogy figyelembe vette a nemzeti hagyományokat és sajátosságokat is. Németh László megfogalmazásában: ezek a mozgalmak a négyszáz éves magyar radikalizmus legjobb hagyományait, a katolicizmus és protestantizmus nemesebb magyar formáit hozták, s olyan Magyarországot szerettek volna, amely

18 Lásd erről Borbándi 1983, 420–421.

19 Nagy Ferenc miniszterelnök és Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt vezetője közösen koszorúzták meg halottak napján Szabó Dezső sírját. Vö. Magyar Parasztélet (1946. nov. 10.), 7. – idézi Péterfi Gábor: Temetés Rákosi parancsára. *Tiszatáj*, 2009. január, 82.

igazságosabb, szabadabb, emberibb, európaibb és istenesebb.[20] A baloldali irányzatok, leginkább a Moszkvából hazatért kommunista vezetők s a Parasztpárt baloldali pártokhoz húzó képviselői, Erdei, Darvas, kétségbeesetten küzdöttek ez ellen a pártok fölött átívelő – hiszen a Kisgazdapártban éppúgy jelen voltak e gondolat képviselői, mint a Parasztszövetségben vagy a Parasztpárt centrumában és jobbszárnyán és a keresztény pártok soraiban – eszmerendszerrel szemben, amely pontosan artikulálta a demokrácia, az emberség és a szabadság, továbbá az igazságosság és a szolidaritás elveit. E fiatal nemzedék első eszmélésénél kétségkívül ott álltak Szabó Dezső megtermékenyítő gondolatai, tekintélyt nem tisztelő lázadásai, magyar radikalizmusa, amelyek romantikus túlfűtöttségük és túlzásaik ellenére tömegeket tartottak távol a náci és nyilas propagandától, nyitották ki az értelmet és a szíveket egy alapjaiban haladó, a létező kapitalizmus hibáit felismerő, de a kommunizmus megváltó elveit is elutasító világkép előtt.

Előadásai mellett a háború előtti „Él az örök magyar szellem" című irodalmi és kulturális rendezvény mintájára Borbándi a kerületi pártszervezetben sorra rendezte a kulturális esteket, a népi írók, elsősorban Veres Péter, mint a párt elnökének részvételével, továbbá a népi írók, például Tamási Áron meghívásával. De ha kellett, minisztere, a baloldali pártok és orgánumok által támadott Keresztury Dezső védelmében nagygyűlést is szervezett, ahol Illyés Gyula vezetésével a szimpatizánsok sokasága demonstrált a függetlenségre törekvő parasztpárti miniszter mellett. Kommunista nyomásra aztán 1946. november 6-án a Parasztpárt elnökéhez, Veres Péterhez és Nagy Ferenc kormányfőhöz intézett lemondásával Keresztury Dezső – ténylegesen azonban csak a következő év márciusában – megvált a kultuszminiszteri pozíciótól: „Egy évvel ezelőtt íróasztalom mellől hívtatok el azért, hogy Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere legyek. Én a megtisztelő megbízásnak – amelyet nem kerestem, de kötelességszerűen elfogadtam –, egy éven át a legnehezebb körülmények között minden időm, erőm, egészségem és tudásom latba vetésével eleget tettem."[21] Lehetséges utódként – a magyarországi kulturális hagyományokra figyelemmel – a parasztpárti Szabó Zoltán neve merült fel Kovács Imre javaslatára, miután a párt vezetőségében szóba jöhető katolikus személy Illyésen és Tamási Áronon kívül csak ő volt.[22]

20 Lásd Németh László: Magyarok, kibékülni!, *Kisebbségben. Budapest, 1942,* Magyar Élet Kiadó, IV. kötet, 206–207.

21 MTI napi tudósítás, 1946. november 7. – Nagy Ferenchez és Veres Péterhez intézett, lemondását tartalmazó levelét közli például a *Magyar Nemzet* 1946. november 8-ai száma, 3., és idézi Szeredi Pál: *A Parasztpárt két évtizede.* Pilisszentkereszt, 2014, Barangoló kiadó, 296.

22 A jelölést Szabó Zoltán feltételekkel ugyan, de elfogadta, amelyet azonban a kommunisták és a velük együttműködő baloldali érzelmű kisgazdák megtorpedóztak, s helyére a kultuszminiszteri székbe Ortutay Gyulát ültették. – Lásd erről Molnár József: Hamlet, a Parnasszuson. *Új Látóhatár*, 1985/3, október 25., 302–303.

1946 végén miniszteri segédtitkárnak nevezték ki a parasztpárti államtitkár javaslatára, és átkerült a szabadművelődési főosztályra, amely az iskolarendszeren kívüli művelődés kérdésével foglalkozott. Ez a munkakör és közvetlen főnöke, a felvidéki Gombos Ferenc, aki Simándy Pál néven a népi mozgalom ismert tagja volt, sokkal közelebb állt hozzá. A főosztály Gombos vezetésével demokratikus szellemben, de jól érezhetően a népi eszmeiség dominanciájában végezte munkáját olyan munkatársakkal, mint a Széchényi Könyvtár későbbi igazgatójával, Sebestyén Gézával, az *Újhold*as Lengyel Balázzsal, Szathmáry Lajos gimnáziumi tanárral, a későbbi filmfőigazgató Tárnok Jánossal és másokkal. Tevékenységükben nagy hangsúlyt kapott a nemzeti gondolat bátorítása, a magyar hagyományok ápolása és a történelmi tudat erősítése, így nem csoda, hogy mind Gombost, mind a főosztály munkáját a baloldali, kommunista miniszteriális vezetők élesen támadták. A sors gonosz tréfája volt, hogy 1948-ban éppen Borbándinak – aki akkor már a személyzeti osztályon dolgozott – kellett az akkori, formálisan ugyan kisgazdapárti, de ténylegesen a kommunistáknak elkötelezett Ortutay Gyula miniszter utasítására Gombos felmondását megírnia.

„Egy pillanatig sem volt kétségem afelől, hogy mi a szovjet mintájú kommunizmus jellege és természete. A magyar demokraták, amelyek közé magamat és baráti körömet is besoroltam, viszont mégis reménykedtek. Nem abban a feltevésben, hogy az új gyámkodó hatalom tanult a múlt tapasztalataiból, és célja megváltozott, és abban sem, hogy a magyar kommunisták demokratákká váltak, és diktatúra helyett parlamentáris kormányzásra törekszenek, hanem abban, hogy a világban kialakult erőviszonyok nem teszik lehetővé sem a szovjet, sem a magyar kommunista elképzelések megvalósítását, hanem a nemzetközi helyzet tudomásul vételére és a demokrata erőkkel való együttműködésre kényszeríti őket. Hittük és reméltük, hogy amiben a nyugatiak a szovjet vezetőkkel Jaltában megállapodtak, a szabad választások és a nép által választott kormányok valósággá válnak."[23] Borbándi őszintén hitt a politikai cselekvés értelmében, hogy érdemes, szükséges és lehetséges kísérletet tenni egy polgári parlamentáris demokrácia felépítésére, hogy képviselhető és képviselendő az a parasztpárti autonóm és független politika, amelyet a Kovács Imre-féle szárny képviselt. E politikai irányzat és törekvés az első komoly és végzetes figyelmeztetést 1946 végén, 1947 elején kapta, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet hadsereg védelme és támogatása alatt a magyarországi kommunisták minden eszközt bevetnek a hatalom teljes és mielőbbi megragadása érdekében. Ez a pofon az úgynevezett Magyar Közösség ügy volt, amelyre – miután közvetve Borbándi sorsára és az egész magyar demokrácia helyzetére is meghatározó jelentőségű lesz –, bár vázlatosan, de ki kell térjünk.

Bibó István 1947-ben megjelent tanulmányában foglalkozott a Magyar Közösség ellen indított eljárásokkal, amelyben a kirobbant „köztársaság ellenes"

23 Borbándi Gyula: *Két világban*, 154–155.

összeesküvés ügyét elemezte.[24] A kommunista párt legfelső vezetése a hatalomért folytatott küzdelemben hamar felismerte, hogy „tiszta eszközökkel" nem lesz képes az FKGP hegemóniáját és népszerűségét megtörni, így olyan konspirációs eszközökhöz kellett nyúlnia, amelyekkel a többségi kisgazdapártot, annak felső vezetését ellehetetleníti, akár a fizikai megsemmisítés árán is. Ennek a felismerésnek az „eredményeképpen" a Pálffy György vezette Katonapolitikai Osztály már 1946 decemberében „nyomára bukkant" egy – a kommunista rendőrség által köztársaság ellenes összeesküvésnek bélyegzett – társadalmi szerveződésre, amely a Magyar Közösség titkos társaságához vezetett. December 16-án történtek meg az első letartóztatások, s a szálak most már a kisgazdapárt jobboldalához, annak néhány tagjához is elvezettek, így Kiss Sándorhoz, Saláta Kálmánhoz, Hám Tiborhoz, 1947 januárjáig 55 főt vettek őrizetbe. A koncepciós perek sorozatát a kommunista párt vezetése és irányítása alatt készítették elő, s az a kisgazdapárt vezetőségének megtizedelését eredményezte, jelentős szerepet játszva abban, hogy a párt az 1947-es választásokig teljesen szétziláló-dott. A per ugyan kimondatlanul a kisgazdapárt vezetése ellen irányult, amely a kommunista párttal leginkább szembenálló és a kompromisszumokat leginkább elutasító kisgazda politikus, Kovács Béla mentelmi jogának megsértésével, az eljárásban közreműködő orosz hatóságok általi letartóztatásával zárult, de Bibó mindebben már akkor is jól érzékelhetően közvetett támadást sejtett a parasztpárt harmadik utas politikájával, azaz a Kovács Imre-féle szárnnyal szemben is.[25]

24 Bibó reakciója szokatlanul gyors volt, hiszen a letartóztatásokra 1946 decemberében és 1947 januárjában került sor, írása pedig már a *Válasz* februári számában napvilágot látott: Bibó István: Összeesküvés és köztársasági évforduló. *Válasz*, 1947. február, VII. évfolyam, 2. szám, 176–183.

25 A Magyar Közösség szellemi gyökerei a húszas évekre és Erdélybe nyúltak vissza, s az egy magyar érzésen alapuló szabadkőműves mozgalomra emlékeztetett, amely Szabó Dezső és Németh László harmadik utas eszméiből merített, a magyarság teljes szellemi és egzisztenciális érvényesülésének programját, mind a német, mind a zsidóság fokozott térhódítás káros jelenségként történő elítélését hirdette. A mozgalom egyik résztvevője híg- és mélymagyarokra osztotta az ország lakosságát, amely asszociációkra adott lehetőséget Németh László *Kisebbségben* című munkájában használt terminológiával. Németh Lászlót ezért egyes körök az összeesküvés szellemi atyjának kiállították ki, felújítva az ellene emelet fasiszta vádat. Bibó szükségesnek érzete leszögezni, hogy a Németh László által használt fogalomrendszer ugyan nem szerencsés, de ez az általa kialakított „terminológia nem ködös fantazmagóriákból, hanem egy valóságos, létező jelenségről beszél: arról a több nemzedéknyi kontraszelekcióról, ami a Habsburg-monarchiába való beleszorulás, különösen pedig a kiegyezés eredendően hamis osztrák–magyar konstrukciójában való lemerevedés folytán a magyar közéletben létrejött, s a trianoni megrázkódtatás és az ellenforradalom jóvoltából a Monarchia bukása után egyedül Magyarországon még huszonöt évig tovább élt" (Bibó: Összeesküvés… – uo. 179). Bibó világosan elhatárolta a népi mozgalmat, „minden belekeverési erőlködés" ellenére, a restaurációra törekvő, búsmagyarkodó csoportosulástól. Hiszen mindig is hangsúlyozta – a jobb- és baloldaliság szembeállításának visszássága ellenére is –, az irányzat, társadalmat racionálisan változtatni akaró törekvése alapján radikális jellegét. Bibó minden elvi fenntartása ellenére ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ezen tisztán elvi ellentét dacára „akár azt

A Magyar Közösség ügye, Kovács Béla jogellenes letartóztatása nemcsak a kisgazdapártot zilálta szét alapjaiban, de az eseményekhez történő viszonyulás a koalíciós pártokat is végletesen megosztotta. A Parasztpárt jobboldali irányzathoz tartozók is sejtették már ekkor, hogy Magyarországon a demokrácia kérdése eldőlt. Egy ügynöki jelentésből tudhatjuk, hogy Kovács Imre a *Válasz* folyóirat szerkesztőségében – miközben beszámolt franciaországi, londoni és olaszországi útjának tapasztalatairól – arról tájékoztatta a folyóirat, a népi mozgalom színét jelentő szerkesztőséget, hogy nyilvánvalóan elfogyott a levegő körülötte a politikai életben, s bár nem állt szándékában a politikai élettől visszavonulni, azonban, sem a *Válasz*ba, sem az *Új Magyarország*ba nem kíván többet írni, mert határozott véleménye szerint Magyarország sorsa eldőlt, és azt a nagyhatalmak döntötték el.[26]

Kovács Imre 1947. február 25-én kilépett a Nemzeti Parasztpártból Kovács Béla, a kommunistákkal és a szovjet hatalommal következetesen szembeszálló kisgazdapárti vezető politikus letartóztatása elleni tiltakozásként s a parasztpárton belüli események miatt. A kilépését bejelentő Veres Péternek címezett rövid, pár soros levél[27] 1947. február 24-én kelt, Kovács Béla letartóztatását megelőző napon, amelyet azonban Veres Péter csak másnap ismertetett a párt politikai bizottságának ülésén. Lemondását tehát nemcsak Kovács Béla elleni eljárás, hanem feltehetően az is befolyásolhatta, hogy eszméiben, kiállásában leginkább hozzá közel álló Farkas Ferenc is a 25-ei politikai bizottsági ülésen olvasta fel visszavonuló nyilatkozatát, mellyel Kovács Imre legerősebb támogatóját és szövetségesét vesztette el.

Kovács Imre kilépését követően a Borbándit is soraiban tudó Kovács Imre-szárny tagjai, elutasítva a párt baloldali szárnyának a Magyar Közösség felszámolását támogató döntését, tanácskozásra gyűltek össze Molnár József fővárosi főtitkár hívására. Az összeesküvés elleni perben áprilisban meghozott súlyos, több halálos ítélet után májusban tartotta a Parasztpárt a III. országos nagyválasztmányi ülést, ahol Borbándi mint a Népi Ifjúsági Szövetség főtitkára vett részt, s ahol a Kovács Imre hívei távoztak pártbeli tisztségeikről, átadva helyüket az Erdei-féle baloldal képviselőinek. Molnár József, S. Szabó Pál államtitkár és Papp István Veres Péterhez intézett levelükben lemondtak párttagságukról, mondván, hogy a pártvezetés egy kis szekta kezébe került, amely feladta a paraszti és nemzeti politika képviseltét. Borbándi nem követte a kilépőket, részint beosztása révén nem került annyira előtérbe, hogy ezt meg kelljen tennie,

a módot, ahogyan ennek az ügynek a sovány tényállását fasiszta összeesküvéssé dagasztották, akár azt a bánásmódot, melyben a vádlottak a vizsgálat és a per során részesültek, akár azokat az ítéleteket, amelyeket ellenük hoztak és felettük végrehajtottak, a legkisebb mértékben is helyeselném." Bibó István levele Arany Bálinthoz a Magyar Közösség ügyéről, *1978*. In *Életút*, 693.

26 1000/58. sz., 1947. VII. 18-ai jelentés, ÁBTL K-1869., 3.

27 Lásd erről részletesen: Szeredi Pál: Kovács Imre rehabilitálása. *Magyar Szemle*, Új folyam, XXII, 3-4 szám.

részint mert úgy ítélhette, hogy vállalt feladatainak még eleget tud tenni ebben a megváltozott helyzetben is. 1947 nyarán, a választásokra történő felkészülés során azonban már ő is érezte, hogy sokszor nehéz helyzetbe került, hiszen továbbra is Kovács Imre hívének számított, aki akkor már a párton kívül politizált, ugyanakkor a Parasztpártnak még akkor is számos olyan tagja volt, akik 1945-ben őt a belépésre indították, így a népi írók és más politikusok.

Továbbra is tartotta a kapcsolatot Kovács Imréékkel és Molnár Józsefékkel, s a választások előtt is több találkozóra került sor. Abban állapodtak meg, hogy mindenki a maga helyén, így Borbándi a Parasztpártban dolgozzon, próbálják meg a lehető legtöbb képviselőjelöltséget megszerezni. Várták a szeptember 15-ei időpontot, amikor a békeszerződés értelmében megszűnt volna a megszállási állapot, nem lett volna szükség engedély a pártalapításhoz, s létre hozhatták volna a Független Parasztpártot. Borbándi ennek szellemében minden szabad idejét a választási kampánynak szentelte, ahogy emlékezett később, a „nyaramat teljesen igénybe vette a politika. A Népi Ifjúsági Szövetség egy népi dal- és tánccsoportjával augusztusban Szabolcs megyében jártam azzal a céllal, hogy a párt választási kampányát kulturális műsorokkal támogassuk. A programunk abból állott, hogy én a népi irodalomról és művelődési politikánkról beszéltem, utána pedig a Krizsán Sándor által irányított ének- és tánckar népdalokat és népi táncokat adott elő."[28] A Budapest VI. kerületi augusztus végi kampányzáró nagygyűlést is Borbándi szervezhette, és ott Farkas Ferenc mellett ő tartott választási beszédet.

Az 1947-es, úgynevezett „kékcédulás" választások már annak a kis politikai csoportnak a kedvét is szeghették, akikhez Borbándi is tartozott a Parasztpárton belül. Erősen demoralizálta őket, hogy miközben relatíve jó eredményt ért el a párt a választásokon, ennek ellenére „mind jelentéktelenebb tényezővé vált, és úgy látszott, képtelen megvalósítani eredeti elképzeléseit, amelyek a demokrácia megerősödését és a parasztság felemelkedését szolgálták volna".[29] Természetesen a várt és előbb említett feltételek nem következtek be, a Független Parasztpárt létrehozására esély sem mutatkozott, sőt a még létező ellenzéki csoportok felszámolása is megkezdődött. Nagy Ferenc miniszterelnök lemondatása és kényszerű emigrációja után sorra menekültek el az országból a szovjet kommunista diktatúrával egyet nem értő politikai vezetők, Varga Béla, Sulyok Vince, Pfeiffer Károly, és a parasztpárti Kovács Imre is novemberben kalandos, krimibe illő úton Svájcba emigrált. Borbándi ekkor, 1947 őszén – bár politikai és közéleti ambíciói már nem voltak – még úgy vélte, hogy hazájában vészelheti át az akkor már jól érezhető nehéz időket. 1948-ban a parasztpárti kerületi titkárságáról lemondott, nyilván elfogyott körülötte is a levegő, a NISZ vezetői feladatát is másra bízta, így lényegében a pártbeli kapcsolatai megszakadtak. Minisztériumi munkája ugyan megmaradt, de abban is egyre kevesebb örömét

28 Borbándi Gyula: *Két világban,* 164.

29 Uo. 167.

lelte, ahogy Ortutay Gyula vezetése alatt egyre nagyobb teret nyert a kommunista befolyás. Állandó kapcsolatban állt a korábbi fővárosi főtitkárral, Molnár József barátjával és Borsos Sándorral, akik ekkor már Kovács Imre hívására – levelet kaptak tőle Svájcból, biztatta őket, hogy hagyják el hazájukat a szinte biztos letartóztatás elől menekülve – elhatározták nyugatra szökésüket. A teljes politikai és közéleti kilátástalanság, továbbá szinte valamennyi barátjának, politikai társának nyugatra menekülése benne is megérlelte a menekülés gondolatát. Molnár Józsefnek és Borsosnak 1948 novemberében nyoma veszett, s tudta, hogy barátai útnak indultak.

Végső elhatározásához, hogy elhagyja hazáját, az utolsó lökést Mindszenty bíboros elleni, a katolikus egyház és a keresztény közösségek megfélemlítésére indított per s az annak kapcsán kirobbant munkahelyi incidens szolgáltatta. Karácsony előtt letartóztatták az ország hercegprímását, az ország katolikus egyházának a fejét, az amúgy is népszerű és nagy hatással rendelkező, a kommunistákkal és a szovjet hatalommal szemben álló lelki vezetőt. A bíboros letartóztatása és elítélése olyan szimbolikus jelentőséggel bírt a független értelmiség és az autonóm politikát képviselők körében, hogy aki addig nem, ezt követően világosan látta a helyzet tarthatatlanságát, s neki is rá kellett ébrednie, hogy nem szolgálhatja tovább sem munkájával, sem jelenlétével azt a magyar kormányt, amely jól láthatóan ekkor már egy totális diktatúrára rendezkedett be. Parasztpárti társa, szociográfiai munkásságában elődje és példaképe, emigrációban később hű fegyvertársa, Szabó Zoltán sorait hadd idézzük, amely vélhetően teljes egészében megegyeztek Borbándi nézeteivel. „Ami Magyarországon az elmúlt két hónapban történt, ami ott a jövőben minden jel szerint történni fog, arra én rábólintani nem tudok. Ahogyan mindig képtelennek éreztem magam arra, hogy a haza eszményét a haladás érdekei ellen szolgáljam, úgy nem tudom a haladás vitás és egyoldalúan értelmezett érdekeinek az ország érdekeit feláldozni."[30] „A bíboros pörét és elítéltetését mint keresztény véteknek, mint magyar bűnnek, mint értelmes ember kardinális hibának érzem. Amióta egy választás Magyarországon tökéletesen megsemmisítette az ez irányú véleménynyilvánítás lehetőségének utolsó látszatait, és az általam szorgalmasan olvasott munkáspárti (kommunista) politikai irodalom nem tűr félreértést abban, hogy ők jövőjüket az oroszországi állapotokhoz való hasonulásban, a népi demokrácia proletárdiktatúraszerű értelmezésében keresik."[31]

A letartóztatás hírével a minisztériumi munkahelyén Borbándit is nyilvánvalóan provokálták, nyilvános színvallásra kényszerítették ebben az ügyben, hiszen tudhatták, hogy hívő keresztényként, a katolikus értékekhez kapcsolódó

30 Szabó Zoltán levele Károlyi Mihályhoz, a Magyar Nagykövethez, 1949. március 5. – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Közli Kenedi János: Nem ugyanakkor, nem ugyanúgy és nem ugyanazért, Három dokumentum arról, hogyan mondott le Szabó Zoltán diplomáciai állásáról. *Beszélő*, 26. szám. Beszélő összkiadás, III. kötet. 1992, AB-Beszélő Kiadó, 741.

31 Szabó Zoltán levele Károlyi Mihályhoz, a Magyar Nagykövethez, 1949. június 7. – Uo. 743.

nézeteivel nem fogja elítélni Mindszentyt, s így kényszerűen szembe fog kerülni a „hivatalos" minisztériumi álláspontal. Ez így is történt, a letartóztatás ügyében tartott értekezleten, ahol személyesen is megszólíttatott, kételyeinek adott hangot a prímás bebörtönzését illetően. Bár közvetlen reakció akkor nem történt felszólalására, másnap munkatársnője egy használt indigót adott át neki olvasásra. A fény felé fordított másolópapírról Borbándi a politikai rendőrségnek tett feljelentéséről értesülhetett. Nem volt tovább mire várnia, az általános politikai szembenállásán túl, most már konkrét ügyben is feljelentették, előbbutóbb ő is várhatta letartóztatását, minél hamarabb menekülnie kellett. Ahogy később visszaemlékezett, három lehetőség közül választhatott: „Megpróbálhattam volna 'bezupálódni', vagyis beállni a kibontakozó új rend támogatói közé. Megkísérelhettem volna a magánéletbe való visszavonulást, hátat fordítva minden politikai érdeklődésnek és tevékenységnek. Biztonságot ez a két lehetőség sem kínált, hiszen sokaknak a koalíciós múltért is lakolniuk kellett, a diktatúra a saját táborában is szedte áldozatait, és a belső száműzetésbe vonulókat is nyomon követte a zsarnoki hatalom az egyetértést, a jóváhagyást, a lojalitást sürgetve és követelve. Maradt tehát a legnehezebb, az ország elhagyása, a szülőföldtől, a rokonoktól, a barátoktól való elszakadás."[32]

Úgy tervezte, 1948 karácsonyán vagy legkésőbb az év végével útnak indul, Molnár József még itthon maradt feleségével együtt. Illegális határátlépésre készült fel, január 12-én vontra szállt, s Győr felé indult. Az utolsó napig bejárt dolgozni, búcsúzni csak a legszűkebb családjától és néhány barátjától tudott. Párttagságáról lemondott. Egy váltás fehérneműt, egy verseskötetet és az imakönyvét csomagolta össze. A határon kúszva, a hóban és árkokban bujkálva szerencsésen átjutottak. Néhány napig Bécsben rejtőzködtek, amíg a szükséges papírok el nem készültek, és némi pénzt nem kaptak Kovács Imrétől és Borsos Sándortól. A zürichi főpályaudvaron szálltak le a vonatról, ahol menekült magyarok sokasága fogadta őket. A walliselleni táborba kerültek, ahol ennivaló és frissen vetett ágy várta. A szökés „reggelén nehezen búcsúztam el édesanyámtól. Nem sírt, és én sem mutattam megindultságot. Az utcáról még integettem, a második emeleti ablakban állt ugyanúgy, mint amikor a frontra mentem. Soha többé nem láttam",[33] temetésére sem engedte haza a kommunista hatalom. Így zárult életének második, igaz igen rövid szakasza, s kezdte új életét távol hazájától, a teljes bizonytalanságban.

Már csak az emigrációban értesült arról, hogy a Nemzeti Parasztpárt Nagybudapesti Bírósága 1949. február 26-án tartott ülésén „demokráciaellenes magatartása" miatt, VI. kerületi társaival, Földes János és Farkas Ferenc volt kerületi titkárral együtt kizárta a pártból.[34]

32 *A sommásan kezelt korszak ne mutathasson fel egyforma vétkeket. Közép-Európa mozgásban – beszélgetések a rendszerváltásról. Borbándi Gyula.* Budapest, 1990, Antológia Kiadó, 108.

33 Borbándi Gyula: *Két világban,* 177.

34 Szabad Szó. *Pártélet*, 1949. március 4., 4.